

ՇԱՐԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԸ Վ. ՊԻԿՈՒԼԻ «ՖԱՎՈՐԻՏ» ՎԵՊԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Լիլիթ Ծատուրյան

ԵՊՀ հայոց լեզվի ամբիոնի ասպիրանտ

ՀՀ, Երևան, Ալեք Մանուկյան 1

Էլ. հասցե՝ tsaturyan-1997lilit@mail.ru

Հոդվածը ներկայացվել է 20.12.2022, գրախոսվել է 22.12.2022, ընդունվել է տպագրության 11.12.2023

ORCID: 0009-0003-1457-1293

DOI: 10.53548/0320-8117-2023.3-203

Ներածություն

Որևէ լեզվի քերականական օրինաչափությունները ռառամնասիրելու տեսանկյունից թարգմանչական փոխարինումները քննելու անհրաժեշտություն կա: Շարահյուսական մի շարք կառույցների սխալ, անհարկի կիրառությունը հաճախ լեզու է ներթափանցում թարգմանությունների միջոցով: Լեզվական նորմը պահպանելու և համարժեք թարգմանություն ստանալու համար թարգմանիչը պետք է իմանա սեփական լեզվի քերականական կանոնները: Սակայն թարգմանության գործընթացում քերականական զուգադրությունների դժվարությունն այն է, որ դրանք արժեք չեն ունենա, եթե հաշվի չառնվի քերականական ձևի կախվածությունը նրա բառային բեռնվածությունից: Խոսելով շարահյուսական փոխարինումների մասին՝ պիտի նշենք, որ սրանք շատ դեպքերում կապված են բառային, ձևաբանական մակարդակներում կատարված փոխակերպումներին, այդ իսկ պատճառով որևէ մակարդակում փոխակերպումը կարող է հանգեցնել փոխակերպման նաև մյուս մակարդակում: Ըստ Յա. Ռեցկերի՝ «քերականական փոխակերպում» տերմինը պետք է պայմանականորեն հասկանալ: Բերելով անգլերեն-ռուսերեն թարգմանությունների օրինակը՝ նա նշում է, որ անգլերեն նախադասությունը ինքնին նույնն է մնում, և թարգմանիչ մտքում որոշակի գործողություն է տեղի ունենում՝ վերափոխելու այդ կառույցը, որում անգլերեն բառերն արդեն փոխարինվել են ռուսերենով: Ըստ էության տեղի է ունենում բառացի թարգմանության վերափոխում, որն անխուսափելի քայլ է սկսնակ թարգմանիչ աշխատանքում: Միայն փորձը կարող է հուշել, թե ինչպես արագ անցնել անգլերեն նախադասությունների՝ ռուսաց լեզվի համար բնական կառույցներին¹: Որոշ դեպքերում թարգմանիչը կարող է թարգմանել բնագրի լեզվի նախադասությունը՝ պահպանելով նրա շարահյուսական կառուցվածքը և կիրառելով թարգմանության լեզվի քերականական ձևերը: Թարգմանության այդ ձևը տարբեր անվանումներ ունի՝ շարահյուսական կիրառություն, բառացի

¹ Рецкер 1982, 60-61.

թարգմանություն կամ զրոյական փոխակերպում²: Շարահյուսական փոխակերպումների պատճառները կարող են լինել ինչպես լեզվական, այնպես էլ արտալեզվական: Տարբեր համակարգեր ունեցող լեզուների միջև քերականական համապատասխանությունը դեպքերի գերակշիռ մասի դեպքում կարող է լինել միայն գործառությանին՝ կախված մի շարք փոփոխական գործոններից: Բայց նույնիսկ երբ բոլոր գործոնները հաշվի առնելով՝ թարգմանության մեջ գտնում ենք ամենահամապատասխան կառույցը, ծագում է ոչ պակաս կարևոր մի հարց բառերի, ավելի ճիշտ նախադասության անդամների շարադասության համապատասխան ընտրության վերաբերյալ³: Այսպես՝ լեզվական պատճառներով պայմանավորված՝ թարգմանության լեզվում կարող է փոխվել բառերի շարադասությունը, քանի որ հայերենին, օրինակ, հատուկ է հատկացուցիչ-հատկացյալ շարադասությունը (*նկարչի դիմանկարը*), իսկ ռուսերենին՝ հակառակը (*портрет художника*):

Շարահյուսական փոխակերպումների մի ստվար մասը թարգմանության մեջ նախադասության տեսակների փոխարինումն է: Լ. Բարխուդարովը բարդ նախադասության կառուցվածքում առանձնացնում է շարահյուսական փոխակերպումների հետևյալ տեսակները՝ 1) պարզ նախադասության փոխարինում բարդով, 2) բարդ նախադասության փոխարինում պարզով, 3) գլխավոր նախադասության փոխարինում երկրորդականով և հակառակը, 4) համադասական նախադասության փոխարինում ստորադասականով և հակառակը, 5) շաղկապով կապակցված նախադասությունների փոխարինում շարահարությամբ կապված նախադասություններով և հակառակը⁴: Այդ փոխարինումները պայմանավորված են տարբեր գործոններով: Օրինակ՝ հայերենին հիմնականում հատուկ չեն կրավորական կառույցով այն նախադասությունները, որոնք ձևավորվում են անձ ցույց տվող բառ+կողմից կապ կառույցով (հիմնականում հանդիպում են վարչական ոճում), և դրանք սովորաբար թարգմանվում են ներգործականով: Իսկ ռուսերենում ածական-դերբայի կարճ ձևով կրավորական կառույցներն են հիմնականում բնորոշ վարչական ոճին⁵: Շարահյուսական փոխարինումների տեսակներն ու դրանց առանձնահատկությունները քննենք Վ. Պիկուլի «Ֆավորիտ» վեպի հայերեն թարգմանության մեջ՝ Վ. Վարդանյանի թարգմանությամբ:

Կրավորական կառույցներգործական կառույց

Ռուսերենի կրավորական կառույցները հայերենում փոխարինվում են ներգործականով հիմնականում այն դեպքում, երբ բնագրի նախադասության մեջ կա бытъ բայ+կրավորական սեռի ածական-դերբայ կազմություն կամ

² Подгайская 2019, 15.

³ Рецкер 1974, 76.

⁴ Бархударов 1975, 203.

⁵ Комиссаров 1990, 73.

պարզապես կրավորական սեռի ածական-դերբայ: Այսպիսի օրինակներում Վ. Վարդանյանը դիմել է ձևական ենթական տրամաբանականով փոխանրինելուն, որի հետևանքով փոխվել է նախադասության կառուցվածքը.

....путешественницы прибыли в Митаву, столицу Курляндского герцогства, **владелец которого, герцог Бирон, был заточен Елизаветой в Ярославле**⁶. -ճանապարհորդուհիները ժամանեցին Միտավա, Կուռլանդական դքսության մայրաքաղաքը, **որի տիրոջը՝ դուքս Բիրոնին, Ելիզավետի քանդակը էր Յարոսլավլում**: (Բոլոր օրինակներում պահպանված են թարգմանության կետադրությունը և ուղղագրությունը)

....был секретно вывезен малолетний император Иоанн Антонович, **сверженный Елизаветой Петровной**. (հ. 1, էջ 42) -գաղտնի կերպով դուրս էր բերվել մանկահասակ կայսր Յոհան Անտոնովիչը, **որին գահազրկել էր Ելիզավետա Պետրովնան**: (հ. 1, էջ 43)

Эта мошенница отлично сотворена богом⁸. - Աստված սքանչելի է արարել այդ խաբեբային⁹:

Вы любимы этой сволочью! (հ. 2, էջ 30) - Այս խառնիճաղանջ ամբոխը սիրում է ձեզ: (հ. 2, էջ 38)

У него было взято: 139 червонных монет разной чеканки, 480 рублей серебром, турецкая монета.... (հ. 2, էջ 22) - **Նրանից խլեցին** փարբեր հարստությունի 139 կարմիր ոսկի, 480 ռուբլի արծաթ, թուրքական դրամ.... (հ. 2, էջ 29)

Իհարկե, սա չի նշանակում, որ կրավորական բոլոր նախադասությունները պետք է անխտիր ներգործականով թարգմանել: Կրավորական կառույցը հայերենում ունի գործածության մի քանի հիմնական դեպքեր, օրինակ՝ երբ հայտնի չէ կամ կարևոր չէ՝ ով է գործողություն կատարողը, երբ չեզոք վերաբերմունքի դրսևորման անհրաժեշտություն կա, կամ երբ կարևորվում է գործողության գաղափարը (Քաղաքը թալանվել է և ավերվել դեռևս 9-րդ դարում): Այսպիսի օրինակների հանդիպում ենք նաև վեպի թարգմանության մեջ, երբ տրամաբանական շեշտը հիմնականում ոչ թե գործողությունը կատարողի՝ ենթակայի վրա է, այլ խնդրի: Դա առավել ակնհայտ դարձնելու նպատակով թարգմանիչը նախադասության կառուցվածքը փոխել է կրավորականի՝ ուղիղ խնդիրը դարձնելով ձևական ենթակա.

Казачи вывели отряд на Узени - таинственные реки без конца и начала, теряющиеся в травах и камышах, столь высоких, **что в них не заметить и всадника**. (հ. 2, էջ 22) - Կազակները ջոկատը դուրս բերեցին Ուզենի ուղղությամբ. անսկիզբ ու անվերջ խորհրդավոր գետեր, որոնք կորչում են

⁶ Пикуль 1984, т. 1, 41 (այսուհետ բնագրի էջերը կնշվեն օրինակների կողքին՝ փակագծերում հատորից հետո):

⁷ Պիկուլ 1989, հ. 1, 42:

⁸ Пикуль 1984, т. 2, 25.

⁹ Պիկուլ 1989, հ. 2, 32:

այնքան բարձր խոտերի ու եղեգների մեջ, որ **ծիավորն անգամ չի նկատվի նրանցում**: (հ. 2, էջ 28)

Однажды из кабинета царицы слышали его голос. (հ. 2, էջ 40) - Մի անգամ թագուհու աշխատասենյակից լսվեց նրա ձայնը: (հ. 2, էջ 52)

Այս հարցի վերաբերյալ Գ. Ջահուկյանը նշում է, որ Վ մասնիկի հակադարձ գործողություն արտահայտելը ցայտուն կերպով հանդես է գալիս գործողի մատնանշման դեպքում: Երբ գործողը չի նշվում, կրավորական-ոչ կրավորական (ներգործական) սեռային հակադրության փոխարեն հանդես է գալիս անանցողական-անցողական տիպարային հակադրությունը, ինչպես՝ *գլորեցի-գլորվեցի* (1. Մեկի կողմից գլորվեցի, 2. Ինքս ինձ գլորվեցի)¹⁰:

Շարահյուսական փոխակերպումների լեզվական պատճառներից են նաև լեզուներին բնորոշ նախադասության տարբեր տեսակները: Մյուս կողմից նախադասություններում հասկացությունների միջև հարաբերություններ են հաստատվում: Ըստ այդ կապի հաստատման կամ ժխտման՝ նախադասությունները լինում են դրական և ժխտական¹¹:

Դրական նախադասություն⇌ժխտական նախադասություն

Նախադասության դրական⇌ժխտական կառույցների փոխարինումը մեծ մասամբ հանգեցնում է հականշային թարգմանության: Թարգմանական գրականության մեջ այսպես է կոչվում բառաքերականական փոխարինումը, որի էությունը դրական կառույցի փոխակերպումն է ժխտականով կամ հակառակը: Այն ուղեկցվում է բնագրի լեզվի նախադասության որևէ բառի՝ թարգմանության լեզվում հականշի փոխարինումով¹²: Սա ևս փաստում է, որ շատ դեպքերում բառային, ձևաբանական և շարահյուսական մակարդակներում կատարված փոխարինումները կապված են իրար:

Ныне на дворе нашем век уже осьмнадцатый, век просвещенный, и дети за грехи родительские неповинны должны быть. (հ. 1, էջ 50) - Հիմա աշխարհում արդեն փասնութերորդ դարն է, լուսավորյալ դարը, և չպետք է ծնողների մեղքերի համար երեխաները մեղավոր լինեն: (հ. 1, էջ 53)

Так уж испокон веку завелось, чтобы мы, шляхетство украинское, сидели розно от чинов москальских. (հ. 1, էջ 334) - Դարեր ի վեր էդպես է եղել, որ մենք՝ ուկրաինական շլյախարայականներս, մոսկալյան աստիճանավորների հետ մեկտեղ չենք նստել: (հ. 1, էջ 436)

....Мне ещё очень долго будет не хватать вашего приятного общества. (հ. 2, էջ 13) -Ես դեռ շատ երկար ձեր հաճելի ընկերակցության կարիքը կզգամ: (հ. 2, էջ 16)

¹⁰ Ջահուկյան 1974, 271:

¹¹ Ասատրյան 1987, 127:

¹² Бархударов 1975, 214-215.

Будь вы даже частным лицом, вы и тогда доставили бы немало хлопот дипломатам Европы - как женщина! (հ. 2, էջ 13) - Եթե դուք նույնիսկ մասնավոր անձնավորություն էլ լինեիք, ապա այդ դեպքում էլ դուք Եվրոպայի դիվանագետներին քիչ հոգս չէիք պատճառի որպես ... կին: (հ. 2, էջ 16)

Այս փոխարինումների պատճառը հիմնականում լեզուների առանձնահատկություններն են: Դրանք բառացի թարգմանելու և երբեմն հականիշով չփոխարինելու դեպքում միտքը հայերեն չի լինի կամ դժվար ընկալելի կլինի, ինչպես՝ *Ինձ դեռ շատ երկար ձեր հաճելի ընկերակցությունը չի բավականացնի, Եվրոպայի դիվանագետներին ոչ քիչ հոգս կպատճառեիք*: Նույն կերպ անգլերեն-ռուսերեն թարգմանություններում ժխտական-դրական կառույցների փոխարինումը հիմնականում կիրառվում է այն դեպքում, երբ բնագրի լեզվում ժխտական մասնիկը գործածված է բառի հետ, որը ունի նաև ժխտական նախաձայն: Ռուսերենում ժխտական *не* մասնիկը և ժխտական նախաձայնը ձևով համընկնում են, իսկ դրանք միաժամանակ կիրառելը անհնչել է դարձնում¹³:

Եթե վերը բերված օրինակներում հականշային թարգմանությունը պայմանավորված էր դրական=ժխտական ստորոգյալների փոխարինումներով, ապա վեպում հանդիպում ենք նաև բառային մակարդակում հականշային փոխարինումների, ինչպես՝

-Простите, дорогое друзья, я так устал сегодня, что дремота сморила меня... Скажите, я недолго спал? (հ. 2, էջ 34) - Ներեցեք, թանկագին բարեկամներ, այսօր ես այնքան եմ հոգնել, որ քունս փարավ ու չդիմացա... Ասացեք, շա՛տ եմ քնել: (հ. 2, էջ 44)

Вы здесь недавно, маркиз, каковы впечатления? (հ. 2, էջ 47) - Մարկիզ, դուք այսպեղ նոր եք, ինչպիսի՞ն են ձեր փպավորությունները: (հ. 2, էջ 62)

Միակազմ նախադասություն ⇄ երկկազմ նախադասություն

Ռուսերենում գոյություն ունի միակազմ նախադասության մի տեսակ, որ կոչվում է անդեմ (безличные предложения): Սրանցում բացակայում է ակտիվ սուբյեկտը, թեև գործողություն կատարող կա նախադասության մեջ, պարզապես ստորոգյալի ձևը թույլ չի տալիս՝ ենթական դրվի ուղղական հոլովով, և գործողությունը ներկայացվում է այն կատարողից անկախ: Անդեմ նախադասության քերականական տիպերը բավական տարատեսակ են¹⁴: Հատկապես տարածված են այն նախադասությունները, որոնցում ստորոգումն արտահայտվում է հնարավորություն, անհրաժեշտություն (*надо, можно, нельзя, нужно* և այլն), զգացմունքային (*смешно, стыдно, страшно, грустно* և այլն) և ֆիզիկական (*больно, плохо, жарко* և այլն) վիճակներ ցույց տվող ստորոգելիական մակբայներով, անդեմ բայերով (*знобит, тошнит, (не) сидится*

¹³ Комиссаров 2002, 165.

¹⁴ Валгина 2003, 163.

և այլն), օրինակ՝ *Нам надо поговорить, Мне душно, Здесь холодно, Тебе не сидится на месте*¹⁵: Այս տիպի նախադասության թեք հոլովով ենթական հայերեն թարգմանվում է ուղղական հոլովով, քանի որ հայերենին բնորոշ է թեք հոլովով ենթական, ինչպես՝ *Нам надо поговорить - Մենք պետք է խոսենք* (ոչ թե՝ *Մեզ պետք է խոսել*): Այս դեպքում ռուս-հայերեն թարգմանություններում ունենում ենք միակազմ-երկկազմ նախադասության փոխարինումներ: Իսկ *стыдно, холодно, душно, жарко* և այլ ֆիզիկական ու զգացմունքային վիճակներ արտահայտող որոշ ստորոգելիներ հայերենում ձևավորում են միակազմ նախադասություն, ինչպես՝ *Տաք է, Ցուրտ է, Ամոթ է* և այլն: Այդպիսի օրինակները բազմաթիվ են նաև վեպի հայերեն թարգմանության մեջ.

Стоило Екатерине появиться в Москве, как перед нею стал часто мелькать видный мужчина из дворян рода Вышинских. (հ. 1, էջ 317) - Հենց որ Եկատերինան հայտնվեց Մոսկվայում՝ նրա առջև սկսեց հաճախակի երևալ մի երևելի տղամարդ՝ Վիշինսկիների տոհմի ազնվականներից: (հ. 1, էջ 413)

Следовательно, **нам не придётся краснеть**, если мы последуем её примеру. (հ. 1, էջ 366) - Հերկարար, **մենք կարմրելու հարկ չենք ունենա**, եթե հետևենք նրա օրինակին: (հ. 1, էջ 479)

....А она ведь женщина, **и ей очень стыдно**. (հ. 2, էջ 42) -Բայց չէ որ ինքը կին է և **շարք է ամաշում**: (հ. 2, էջ 54)

....А у **Степана Ивановича Шешковского иные заботы**, более вразумительные. (հ. 2, էջ 17) -Իսկ **Ստեպան Իվանովիչ Շեշկովսկին այլ հոգսեր ունի**, ալելի խելամիտ: (հ. 2, էջ 22)

....**Мне** на Москве-матушке **веселиться неспособно**... (հ. 2, էջ 23) - **Ես** մայր Մոսկվայում **զվարճանալ չեմ կարող**: (հ. 2, էջ 30)

Ну и нуцай князь Пётр, **не все одnogлазому лакомиться**.... (հ. 2, էջ 49) - Է, թող հիմա էլ իշխան Պյոտրը լինի, **հո բոլորը միականանին չի ճաշակելու**... (հ. 2, էջ 64)

Հայերենում և ռուսերենում միակազմ անենթակա նախադասություններ կան, մինչդեռ, օրինակ, անգլերենում այսպիսի շարահյուսական կառույց չկա, այսինքն՝ ձևական անենթակա նախադասություններ չկան: Ուստի անգլերենում գործողության անորոշ կատարողի համար դրվում է *they* դերանունը¹⁶: Ռուսերենում քիչ չեն հանդիպում նաև միակազմ անվանական և բայական անդեմ նախադասություններ (номинативные и инфинитивные предложения): Սրանք հայերենում կարող են թարգմանվել երկկազմ նախադասություններով.

Тебе, русский, добавить сливок или хватит? (հ. 2, էջ 46) - Ռուս, **կարիդ վրա սերուցք ավելացնե՞մ, թե հերիք է...** (հ. 2, էջ 60)

¹⁵ Арзуманян, Израелян, Мелик-Оганджян, Тер-Аракелян, Хачатурян, Шахбазян 2003, 151-153.

¹⁶ Гарбовский 2007, 499.

Из Америки слухи военные.... (h. 2, էջ 50) - Ռազմական լուրեր են սրացվել Ամերիկայից: (h. 2, էջ 65)

Պարզ (դերբայական դարձվածով) նախադասություններ քարդ ստորադասական նախադասություն

Լ. Բարխուդարովը բարդ նախադասությունը պարզով փոխարինելու յուրահատուկ տեսակ է համարում նախադասության մասնատումը (членение предложения), որը մեկ բարդ նախադասության տրոհումն է երկու կամ ավելի պարզ նախադասությունների: Բերելով անգլերենում մամուլի լեզվին բնորոշ օրինակներ՝ նա նշում է, որ, ի տարբերություն ռուսերենի, անգլերենին բնորոշ են բազմաբաղադրիչ ստորադասներով կամ դերբայական դարձվածներով նախադասությունները¹⁷: Հայերենում սովորաբար միևնույն նախադասության մեջ մեկից ավելի դերբայական դարձվածների առկայության դեպքում դրանք փոխարինվում են ստորադաս բաղադրիչներով, թեև քիչ չեն մեկ դերբայական դարձվածով նախադասության՝ ստորադաս նախադասությամբ փոխարինվելու դեպքերը.

Никита Иванович Панин, молча присутствовавший при этой беседе, потом строго выговорил императрице, что так разговаривать с послом великой державы всё-таки нельзя. (h. 2, էջ 13) - Նիկիտա Իվանովիչ Պանինը, որ լուռ ներկա էր այդ գրույցին, հեղու խստությամբ ասաց կայսրուհուն, որ մեծ տերության դեսպանի հետ այդպես խոսել, այնուամենայնիվ, չի կարելի: (h. 2, էջ 17)

Так победою Суворова при Козлудже Россия отвоевала почётный мир, названный по деревне - Кучук-Кайнарджийским! (h. 2, էջ 16) - Այսպես, Կոզլուջայի մոտ Սուվորովի փարած հաղթանակով Ռուսաստանը պատվավոր հաշտություն նվաճեց, որը գրուդի անունով կոչվեց Քուչուկ Կայնարջիի հաշտություն: (h. 2, էջ 21)

Плачущий, он затих на полу - маленький, слабый, ничтожный человек, желающий верить в любовь и благородство. (h. 2, էջ 29) - Լաց լինելով, հատակին չորած, նա սսկվեց՝ այդ փոքր, թույլ, չնչին մարդուկը, որն ուզում է հավատալ սիրուն ու ազնվությանը: (h. 2, էջ 38)

Интуицией солдата Румянцев ощущал близость битвы... (h. 1, էջ 335) - Զինվորի հոգառությամբ Ռումյանցևն արդեն զգում էր, որ կռիվը մոտենում է... (h. 1, էջ 438)

Ինչպես երևում է օրինակներից, ստորադաս նախադասությամբ են փոխարինվում որոշիչ, երբեմն՝ ուղիղ խնդիր դերբայական դարձվածները: Կա նաև հակառակ երևույթը, երբ բնագրի համադասական նախադասության

¹⁷ Бархударов 1975, 206.

բաղադրիչներից մեկը թարգմանվել է որոշիչ դերբայական դարձվածով, որը բազմաբաղադրիչ նախադասությանը հաղորդել է հակիրճություն.

Ночью кто-то сорвал портрет Екатерины с триумфальной арки, утомом полиция подобрала его из грязи, он был разорван и растоптан. (հ. 1, էջ 176)-Գիշերը ինչ-որ մեկը հաղթականարի վրայից պոկել էր Եկատերինայի դիմանկարը. առավոտյան ոստիկանությունը այն գտել էր ցեխի մեջ՝ **պատրաստված ու ոտքերի տակ տրոհված**: (հ. 1, էջ 223)

Սրա հակառակ պատկերն է նպատակի, ժամանակի պարագա ստորադաս բաղադրիչ ունեցող նախադասությունների դեպքում, որոնք փոխարինվել են դերբայական դարձվածներով պարզ նախադասությունների, ինչպես՝

....И не нахожу слов, чтобы воспеть вашу неземную красоту. (հ. 1, էջ 181)-Եվ խոսք չեմ գտնում **երգելու ձեր վերերկրային գեղեցկությունը**: (հ. 1, էջ 229)

Вам, милорд,- обозлился Потёмкин,- не хватит Голконды в Индии, чтобы за кровь русских солдат расплатиться! (հ. 2, էջ 50) - Միլորդ,- գազազեց Պոտյոմկինը, - Հնդկաստանում գրնվող Հոլկոնդան անգամ ձեզ չի բավականացնի **ոու գինվորների արյան դիմաց վճարելու համար**: (հ. 2, էջ 66)

Чтобы укрепить свою кавалерию, Мария-Терезия как раз в это время хотела закупить лошадей в России. (հ. 2, էջ 34) - **Իր հեծելազորն ամրապնդելու համար** Մարիա Թերեզան հենց այդ ժամանակ ուզում էր ձիեր գնել Ռուսաստանից: (հ. 2, էջ 45)

Едва подсохли подмосковные дороги, Екатерина с Потёмкиным удалились в село Коломенское, ища покоя и уединения. (հ. 2, էջ 39) - **Մերձմոսկովյան ճանապարհները չորանալուն պես** Եկատերինան ու Պոտյոմկինը, անդորր ու առանձնություն փնտրելով, մեկնեցին Կոլոմենսկոյե գյուղը: (հ. 2, էջ 51)

Հետաքրքիր է, որ ոուս լեզվաբանները, անգլերենի որոշիչ ստորադաս նախադասությունների օրինակը բերելով, նշում են, որ դրանք հաճախ թարգմանվում են առանձին նախադասություններով¹⁸: Փաստորեն այն դեպքերում, երբ որոշիչ դերբայական դարձվածով թարգմանել հնարավոր չէ, ռուսերենը ստորադասական նախադասության փոխարեն նախընտրում է առանձին պարզ նախադասություններով թարգմանությունը: Մինչդեռ բնագրային տեքստերում գերակշռում են որոշիչ դերբայական դարձվածով կառույցները:

Հավելենք, որ շարահյուսական մակարդակում պարզ (դերբայական դարձվածով) նախադասությունները ստորադասական նախադասություն փոխարինումները հանգեցնում են նաև փոխարինումների ձևաբանական մակարդակում՝ դերբայադիմավոր բայ, բայանուն գոյականադիմավոր բայ փոխարինումների տեսքով:

¹⁸ Левицкая, Фитерман 1963, 61.

Նախադասությունների միավորում չ՝ մասնատում

Թարգմանության մեջ կարող են գործածվել բնօրինակի կառուցվածքին նման կառույցներ, որը կարող է ուղեկցվել շարահյուսական կառույցների միջև կապի տեսակի փոփոխությամբ: Այստեղ հնարավոր են պարզ, բարդ համադասական և բարդ ստորադասական նախադասությունների փոխարինումներ: Նախադասությունների տեսակների միջև տարբերությունն ունի հաղորդակցական որոշակի նշանակություն: Օրինակ՝ իմաստային տարբերությունները այնպիսի նախադասություններում, ինչպիսիք են «Անձրև եկավ. մենք գնացինք տուն», «Անձրև եկավ, և մենք գնացինք տուն», «Մենք գնացինք տուն, որովհետև անձրև եկավ», պայմանավորված են երկու իրադարձությունների միջև պատճառահետևանքային կապի ոչ միատեսակ բնույթով, դրանց անկախության, արտահայտչականության աստիճանով և այլն: Տարբեր լեզուներում նույն տեսակի նախադասությունների իմաստային և ռճական գործառնությունները կարող են չհամընկնել, որի հետևանքով թարգմանության մեջ համարժեքություն կհաստատվի տարբեր տեսակի, բայց նույն ներքին կառուցվածքը ունեցող նախադասությունների միջև: Այլ կերպ ասած, թարգմանության մեջ կնկատվեն անկախ նախադասությունների տեսակի և քանակի փոփոխություններ¹⁹: Թարգմանության ընթացքում նախադասությունների և նույնիսկ երկու պարբերությունների համադրումը միանգամայն հնարավոր է, նույնիսկ՝ բնական, երբ դրանցում զարգանում է նույն միտքը:

Он уже сделался похож на китайского мандарина, от глаз одни щелочки остались... (հ. 2, էջ 17) - Նա արդեն մանդարինի նման է դարձել: Աչքերից միայն նեղ ճեղքեր են մնացել: (հ. 2, էջ 22)

Այս օրինակում բարդ համադասական նախադասությունը փոխարինվել է երկու առանձին պարզ նախադասություններով, որոնց անկախությունը խիստ զգալի է, մինչդեռ բնագրում երկրորդ նախադասությունը ցույց է տալիս հետևանք: Որոշ դեպքերում նախադասությունների մասնատումը բխում է թարգմանության լեզվի քերականական օրինաչափություններից և իմաստային առանձնահատկություններից, որը միանշանակ արդարացված է.

Где были ваши глаза, не заметившие её острого подбородка, вроде вазального крючка, как можно целовать её рот, который не шире куриной гузки? (հ. 1, էջ 181)-Որտե՞ղ էին ձեր աչքերը, որ չեք նկատել գործելու կեղիկի նման նրա սուր կզակը: Ինչպե՞ս կարելի է համբուրել նրա բերանը, որը հավի փրփիկի չափ է: (հ. 1, էջ 230)

Բարդ համադասական նախադասության բաղադրիչների անկախությունը բերված օրինակում այնքան զգալի է, որ դրանք անկախ նախադասություններով թարգմանելը չի խաթարել բնագրի արտահայտության նրբմաստիճանը:

¹⁹ Комиссаров 1990, 76.

Եզրակացություններ

Ամփոփելով նախադասության տեսակների փոխարինումները Վ. Պիկուլի «Ֆավորիտ» վեպի հայերեն թարգմանության մեջ՝ նշենք, որ դրանք առավել շատ են հանդիպում պարզաբարդ նախադասություններում: Առհասարակ նախադասության տեսակների փոխարինումները պայմանավորված են ինչպես հայերենի և ռուսերենի լեզվական օրինաչափություններով, այնպես էլ որոշ դեպքերում թարգմանչի նախընտրություններով, բնագրի նրբիմաստները արտահայտելու անհրաժեշտությամբ, երբեմն նաև թարգմանության այլ տարբերակների բացակայությամբ: Առավել հետաքրքիր է պատկերը միակազմ նախադասությունների դեպքում. հայերենին հատուկ լինելով այդ տեսակի նախադասությունների կիրառությունը, որոնք մեծ մասամբ կազմությամբ և արտահայտման ձևով համընկնում են ռուսերենի միակազմ նախադասություններին, թարգմանիչը նախապատվությունը տալիս է երկկազմ նախադասություններին:

Գրականություն

- Ասատրյան Մ. 1987, Ժամանակակից հայոց լեզու. շարահյուսություն, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 368 էջ:
- Պիկուլ Վ. 1989, Ֆավորիտ, թարգմ.՝ Վարդանյան Վ.Բ., հ. 1, Երևան, «Հայաստան», 776 էջ:
- Պիկուլ Վ. 1989, Ֆավորիտ, թարգմ.՝ Վարդանյան Վ.Բ., հ. 2, Երևան, «Հայաստան», 742 էջ:
- Զահուկյան Գ. 1974, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 586 էջ:
- Арзуманян Э.Р., Израелян Л.Х., Мелик-Оганджян И.М., Тер-Аракелян Р.А., Хачатурян Н.А., Шахбазян Р.М. 2003, Русский язык: учебник для факультетов с армянским языком обучения, Ереван, изд. Ереванского университета, 487 с.
- Бархударов Л.С. 1975, Язык и перевод: вопросы общей и частной теории перевода, Москва, «Международные отношения», 240 с.
- Валгина Н.С. 2003, Современный русский язык. Синтаксис, Москва, «Высшая школа», 416 с.
- Гарбовский Н.К. 2007, Теория перевода: учебник, Москва, изд. Московского университета, 544 с.
- Комиссаров В.Н. 2002, Современное переводоведение: учебное пособие, Москва, «ЭТС», 424 с.
- Комиссаров В.Н. 1990, Теория перевода (Лингвистические аспекты), Москва, «Высшая школа», 253 с.
- Левицкая Т.Р., Фитерман А.М. 1963, Теория и практика перевода с английского языка на русский, Москва, изд. литературы на иностранных языках, 125 с.
- Пикуль В.С. 1984, Фаворит, т. 1, Ленинград, «Лениздат», 583 с.
- Пикуль В.С. 1984, Фаворит, т. 2, Ленинград, «Лениздат», 550 с.
- Подгайская И.М. 2019, Лексические и грамматические проблемы перевода: учебное пособие, Донецк, «Донецкий национальный университет», 149 с.
- Рецкер Я.И. 1982, Пособие по переводу с английского языка на русский язык, изд. 3-е, Москва, «Просвещение», 159 с.
- Рецкер Я.И. 1974, Теория перевода и переводческая практика, Москва, «Международные отношения», 215 с.

**ՇԱՐԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԸ Վ. ՊԻԿՈՒԼԻ «ՖԱՎՈՐԻՏ» ՎԵՊԻ
ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ**

Լիլիթ Ծատուրյան

Ամփոփում

Շարահյուսական փոխակերպումների պատճառները կարող են լինել ինչպես լեզվական, այնպես էլ արտալեզվական: Տարբեր համակարգեր ունեցող լեզուների միջև քերականական համապատասխանությունը դեպքերի գերակշիռ մասի դեպքում կարող է լինել միայն գործառութային՝ կախված մի շարք գործոններից: Շարահյուսական փոխակերպումների մի ստվար մասը թարգմանության մեջ նախադասության տեսակների փոխարինումն է, որոնցից են պարզ նախադասության փոխարինում բարդով և հակառակը, գլխավոր նախադասության փոխարինում երկրորդականով և հակառակը, համադասական նախադասության փոխարինում ստորադասականով և հակառակը, շաղկապով կապակցված նախադասությունների փոխարինում շարահարությամբ կապված նախադասություններով և հակառակը:

Վ. Պիկուլի «Ֆավորիտ» վեպի հայերեն թարգմանության մեջ (թարգմանիչ՝ Վ. Վարդանյան) առավել շատ են հանդիպում պարզբարդ նախադասությունների փոխարինումները: Առհասարակ նախադասության տեսակների փոխարինումները պայմանավորված են ինչպես հայերենի և ռուսերենի լեզվական օրինաչափություններով, այնպես էլ թարգմանչի նախընտրություններով, բնագրի նրբիմաստները արտահայտելու անհրաժեշտությամբ, երբեմն թարգմանության այլ տարբերակների բացակայությամբ:

Բանալի բառեր՝ շարահյուսական փոխակերպում, նախադասություն, լեզվական օրինաչափություն, փոխարինում, բնագիր, հականշային թարգմանություն, համարժեքություն:

**СИНТАКСИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В АРМЯНСКОМ ПЕРЕВОДЕ РОМАНА
В. ПИКУЛЯ «ФАВОРИТ»**

Лилит Цатурян

Резюме

Причины синтаксических трансформаций могут быть как лингвистическими, так и экстралингвистическими. Грамматическое соответствие между языками с разными системами может в подавляющем большинстве случаев быть только функциональным, что зависит от ряда факторов. Ключевой частью синтаксических трансформаций является замена типов предложения в переводе: замена простого предложения сложным и наоборот, главного предложения подчинённым и наоборот, сложносочинённого предложения сложноподчинённым, предложением, связанных союзом, бессоюзными предложениями и наоборот.

В армянском переводе романа В. Пикуля «Фаворит» (перевод В. Вартаняна) наиболее распространены замены простых↔сложных предложений. В целом замена типов предложений определяется как лингвистическими особенностями армянского и русского языков, так и предпочтениями переводчика, необходимостью передать тонкости подлинника, а иногда и отсутствием других вариантов перевода.

Ключевые слова – синтаксическая трансформация, предложение, лингвистическая закономерность, замена, подлинник, антонимический перевод, эквивалентность.

SYNTAXIC TRANSFORMATIONS IN ARMENIAN TRANSLATION OF V. PIKUL'S NOVEL "THE FAVORITE"

Lilit Tsaturyan

Abstract

The reasons of syntactic transformations can be both linguistic and extra-linguistic. The grammatical correspondence between languages with different systems can be only functional in most cases, which depend on a number of factors. A key part of syntactic transformations is the substitution of sentence types in the translation, such as: substitution of a simple sentence with a compound one and vice versa, substitution of an independent clause with a dependent one and vice versa, substitution of a compound sentence with a complex one, substitution of sentences connected by subordinating conjunctions with non-conjunctive sentences and vice versa.

In the Armenian translation of V. Pikul's novel "Favorite" (translator V. Vardanyan) substitutions of simple↔compound sentences are common. In general, the substitution of sentence types is determined both by the linguistic features of the Armenian and Russian languages, and by the preferences of the translator, the need to express the subtleties of the original, and sometimes the absence of other translation options.

Key words – syntactic transformation, sentence, linguistic regularity, substitution, original, antonymic translation, equivalence.